

SEÇMELİ DİN DERSLERİ NEDEN TERCİH EDİLMİYOR? (Ordu İli Örneği)

Yusuf Bahri GÜNDOĞDU*

Özet:

Cumhuriyet tarihine bakıldığında, 2012 yılının Türkiye’de din eğitimi açısından bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. Bu tarihle birlikte, varlığı hep bir tartışma konusu olan din derslerinin, zorunlu öğretiminin yanı sıra seçmeli olarak da tercih edilebilme imkânı doğmuştur. 2012 yılında yayımlanan haftalık ders çizelgeleri incelendiğinde, çok farklı ilgi ve yeteneğe hitap eden pek çok sayıdaki dersin çizelgede yer aldığı görülmektedir. Bu dersler arasında “din, ahlak ve değerler” grubu içerisinde yer alan Kur’an-ı Kerim, Hz. Muhammed’in Hayatı ve Temel Dinî Bilgiler dersleri de bulunmaktadır. Seçmeli din derslerini tercih etmeyen öğrencilerin seçimlerini etkileyen faktörleri tespit etmeyi amaçlayan bu çalışma, 2016-2017 öğretim yılında Ordu İline bağlı beş farklı okulda öğrenim gören 559 öğrenci üzerinde tarama modeli ve anket tekniğiyle gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın bulguları, öğrencilerin seçmeli din derslerini tercih etmemesinin en önemli nedeninin “dinî bilgiler” bakımından kendilerini yeterli görmeleri ve ilahiyat alanı dışında eğitim alma istekleri olduğunu göstermektedir. Program geliştirme açısından araştırmanın ortaya koyduğu en önemli sonuç ise öğrencilerin din derslerinde aynı konuların tekrar edilmesinden duyduğu isteksizliktir. Benzer konuların kısmen değişik halleriyle hemen hemen her öğretim seviyesinde tekrar ediliyor olması, öğrencilerin seçmeli din derslerini tercih etmelerinde olumsuz bir etkiye sahip görünmektedir. Ayrıca seçmeli ders içerikleri hakkında yeterince bilgi sahibi olmama, öğretmen yeterlikleri ve öğretim teknikleri gibi konular da öğrencilerin tercihlerini olumsuz etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Program geliştirmede karar vericiler tarafından din derslerindeki konu tekrarları ortadan kaldırılmalı, öğrencilerin seçmeli dersler hakkındaki bilgilendirilme ve rehberlik ihtiyaçları tam olarak karşılanmalıdır.

Anahtar kelimeler: Din Eğitimi, Seçmeli Din Dersleri, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi

Why Elective Religion Courses Are Not Preferred? (The Case Of Ordu Province)

Abstract:

Considering the history of the republic, it can be said that 2012 is a turning point in terms of religious education in Turkey. Beginning from this date, for the religion lessons, the presence of which is still discussed, an opportunity to be preferred optionally as well as the compulsory education emerged. When the weekly course schedules published in 2012 are examined, it appears that many lessons appealing a wide range of interests and skills are included in the schedules. Among these lessons, Koran, Life of the Prophet Muhammad and Basic Religious Knowledge lessons were included in the “religion, morality and values” group. The research was carried out in 2016-2017 academic year by using the survey model and questionnaire technique on 559 students studying at five different schools in Ordu province. The findings showed that the most important reason why students do not prefer elective religion lessons is that they accept themselves sufficient in terms of “religious knowledge” and want to take undergraduate education in a field other than theology. The most important result of the research with regard to the program development is the unwillingness of the students caused by the repetition of the same topics in

* Yrd. Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi. yusufbahri@hotmail.com.

religion lessons. The repetition of the similar subjects at almost every education level in partially different ways appears as a negative effect in the preference of elective religion lessons by the students. Moreover the issues such as lack of sufficient information about the contents of the elective lessons, competencies of teachers and education techniques are among the factors that negatively affect the preferences of the students. Decision-makers should remove the repetition of religious subjects from the program and the need for information and guidance on elective courses should be fully met.

Key words: Religious Education, Obligatory Lesson of The Religious Culture and Ethical Knowledge, Elective Religious Courses

Giriş

Cumhuriyet kurulduğu günden beri inişli çıkışlı bir seyir izleyen din dersleri, 1982 Anayasası ile birlikte yeni bir döneme girmiştir. 1982 Anayasasının, din derslerini anayasal bir zorunluluk haline getirmesi, Cumhuriyet dönemi din eğitimi çalışmaları adına en önemli gelişme olarak kabul edilebilir. Bu yeni durum, 1949 yılından itibaren uygulanan isteğe bağlı “din dersi” ile 1975-1976 yılından itibaren uygulamaya konulan zorunlu “ahlak dersi”nin, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi adı altında birleşmesini ifade etmektedir.¹ Buna göre, ilkokulun 4. sınıfından ortaöğretimin son sınıfına kadar her yıl Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi’nin okutulması anayasal bir zorunluluk haline gelmiştir. Din dersinin temel eğitimdeki zorunlu dersler arasına girmesi, dikkatleri dersin varlığı konusundan, içeriği ve yöntemi konusuna çekmiştir.² Uzun süredir resmi bir çatı altında din eğitimi-öğretimi talep edenler için olumlu bir gelişme olurken, farklı kesimlerin de sonu gelmez tenkitlerini beraberinde getirmiştir. “Tek tip din yorumu içerdiği” ya da “din ve vicdan özgürlüğünü ihlal ettiği” gibi gerekçelerle eleştirilen din dersleriyle ilgili ilk düzenleme, farklı inançlara mensup öğrenciler için yapılmıştır. Bu yeni düzenlemeyle, 1990 yılından itibaren gayr-i müslim öğrenciler DKAB dersinin zorunluğunun dışında tutulmuşlardır. Yine din dersi ile ilgili eleştirilerin yoğunlaştığı noktalardan birisi, alevi öğrencilerin durumu olmuştur. Hasan ve Eylem Zengin davası olarak kayıtlara geçen AİHM kararı, İslam içerisindeki farklı yorumları dikkate alacak bir şekilde genişletilmesini talep etmektedir.³ Bu kararı dikkate alan MEB, 2010 yılında yaptığı bir düzenlemeyle ilköğretim ve ortaöğretim programlarına Alevilik ve Bektaşilik konularını da dâhil etmiştir.⁴

1 Beyza Bilgin, Mualla Selçuk, *Din Öğretimi*, Ankara 1999, Gün Yayıncılık, 4. bs., s. 20-21.

2 Eğitim Reformu Girişimi (ERG), *Türkiye’de Din ve Eğitim*, İstanbul 2011, s. 19.

3 AİHM, Hasan ve Eylem Zengin/Türkiye Davası Kararı, Başvuru No: 1448/04, 2007, Strasbourg.

4 MEB, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (7 ,6 ,5 ,4 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, Ankara: Devlet Kitapları, 2010; MEB, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*, Devlet Kitapları, Ankara 2010.

Türkiye’de 1982’den beri ilk ve ortaöğretimde zorunlu olarak okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) dersine yöneltilen eleştiriler, sadece dersin varlığıyla sınırlı değildir. Mevcut haliyle DKAB dersinin, din eğitiminden çok din öğretimini yansıttığı yönündeki eleştirilere de maruz kalmaktadır. Yapılan bir araştırmaya göre, katılımcıların %85,5’i yalnızca öğretimle sınırlı bir din dersi değil, uygulamaya dönük bir din eğitimi olması gerektiğini dile getirmektedir.⁵ Yapılan bu eleştiriler zorunlu DKAB dersi yanında isteğe bağlı din eğitimi talep ve önerilerini de gündeme taşımıştır.⁶ Belki de bu önerilerin en güçlüsü, 1-5 Kasım 2010 tarihleri arasında gerçekleştirilen 18. Milli Eğitim Şurası’nın tavsiye kararları olmuştur. Bununla birlikte, önceki iki şuranın sürece katkıları dikkatlerden kaçırılmamalıdır. 18. Şura’nın “Spor, Sanat, Beceri ve Değerler Eğitimi” başlığı altında yer verdiği 39. madde “çoğulcu bir anlayışa” sahip DKAB derslerinin devamını tavsiye ederken, 42. madde, “anne ve babaların çocuklarının ahlakî ve manevî değerlerini geliştirmelerine yardımcı olmak amacıyla seçmeli din eğitimi verilebilmesi için düzenlemeler” yapılmasını önermektedir. Türkiye’de son yıllarda yaşanan genel anlamdaki demokratikleşme ve normalleşme süreci,⁷ buna bağlı olarak gelişen “köklü değişim”ler,⁸ bilgi ve kültür içerikli DKAB dersinin yanında, isteğe bağlı din derslerini de, seçmeli dersler kapsamında öğrencilerin gündemine taşımıştır. 2012 yılından itibaren Türkiye’nin eğitim gündemine giren seçmeli din dersleri, isteğe bağlı din eğitiminin kapılarını aralamıştır. Geline bu noktada, artık isteğe bağlı din eğitiminin varlığı değil, bu derslerin eğitsel niteliği ve değer tartışılmalıdır.

1. Problem

Öğrenciler ilkokul 4. sınıftan başlayarak lise son sınıfa kadar 9 yıl boyunca toplam 14 saat zorunlu olarak DKAB dersi almaktadırlar. Bu programla öğrencilerin inanç, ibadet, ahlâk ve siyer konularında temel seviyede bir din nosyonu/kültürü elde ettikleri söylenebilir. Böyle bir durumda ön bir kabulde, mevcut DKAB dersi yanında “din, ahlak ve değerler” kategorisinden ders ya

5 Ali Çarkoğlu ve Binnaz Toprak, *Değişen Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset*, TESEV Yayınları, s. 55, İstanbul 2006.

6 Recep Kaymakcan vd., *Seçmeli Din Eğitimi Dersleri İnceleme ve Değerlendirme Raporu*, Çınar Basım Yayın, s. 7, İstanbul 2013.

7 Çarkoğlu ve Toprak, *Değişen Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset*, s. 16; ERG, *Türkiye’de Din ve Eğitim*, İstanbul, 2011, s. 12; Mehmet Bahçekapılı, *Yeni Eğitim Sisteminde Seçmeli Din Dersleri*, İstanbul: İlke Yayınları, 2013, s. 22, 201, 244; Yusuf Bahri Gündoğdu, “Seçmeli Din Derslerini Tercih Eden Öğrencilerin Tercihlerini Etkileyen Faktörler (Ordu İli Örneği)”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 15, S: 2, 2015, s. 122.

8 ERG, *Eğitim İzleme Raporu*, s. 89, İstanbul 2012.

da dersler seçen bir öğrencinin din ve ilahiyat alanında kapsamlı bilgiler almak istediği ya da din öğretiminden ziyade bir din eğitimi beklentisi içerisinde olduğu düşünülebilir.⁹ Buna göre, aldığı zorunlu DKAB dersine rağmen seçmeli din derslerini de tercih eden öğrencilerin beklentilerinin optimum düzeyde karşılanması eğitsel bir zorunluluk olarak değerlendirilmelidir. Bununla birlikte yapılan araştırmalar, din eğitimi adına önemli bir kazanım olan seçmeli din derslerinin gerek program tekniği, gerekse içerik ve ders materyali açısından beklentileri karşılamaktan oldukça uzak olduğuna işaret etmektedir.

Seçmeli din dersleri konusunda ilk ve kapsamlı çalışmalardan birisi Kaymakcan ve arkadaşları tarafından yapılmıştır. Çalışmaya göre, seçmeli din dersi programları, gerek program tekniği, gerekse kazanımlar ve içerik açısından ciddi eksiklikler ihtiva etmektedir. Temel Dini Bilgiler (TDB) dersindeki tekrarlar da, araştırmanın dikkat çektiği hususlardandır.¹⁰

Meydan tarafından yapılan çalışmaya göre, seçmeli ders içeriklerinin yetersizliği dersi tercih eden öğrencilerin oranında azalmaya yol açmaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin yüzde 60'ı, seçmeli din derslerini DKAB dersinin bir tekrarı gibi görmektedirler. DKAB dersini orijinal bulanların oranı %16'da kalmaktadır.¹¹ Meydan tarafından yapılan başka bir çalışmada ise program, öğretim materyali, öğretmen, okul imkânları ve derslerin akademik değeri konularında problemler tespit edilmiştir. Derslerin güncel hayatla bağının zayıf olması ve konu tekrarları bu çalışmanın da dikkat çektiği sorunlar arasındadır.¹²

Bahçekapılı tarafından yürütülen ve seçmeli din derslerine öğrenci, öğretmen ve veli penceresinden bakan çalışmada seçmeli din derslerinden beklentilerin oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Bununla birlikte derslerden beklentilerin istenilen düzeyde karşılanamadığı anlaşılmaktadır.¹³ TDB ortaokul ve lise programlarının birbirinin tekrarı olduğu,¹⁴ tekrarların

9 Yavuz Ünal, Yusuf Bahri Gündoğdu, "Din Eğitiminde Bütünlük, Arzışıklık ve Süreklilik Sorunu (Zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ve Seçmeli Temel Bilgiler Dersi Örneği)", V. Din Şurasında sunulan tebliğ, Ankara, 2014; Gündoğdu, "Seçmeli Din Derslerini Tercih Eden Öğrencilerin Tercihlerini Etkileyen Faktörler (Ordu İli Örneği)", s. 125.

10 Kaymakcan vd., *Seçmeli Din Eğitimi Dersleri İnceleme ve Değerlendirme Raporu*, s. 79.

11 Hasan Meydan, "Din, Ahlak ve Değerler Alanı Seçmeli Derslerinin Öğrenci Görüşleri Doğrultusunda Değerlendirilmesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 40, 2013, s. 246.

12 Hasan Meydan, "Din, Ahlak ve Değerler Alanı Seçmeli Derslerinde Karşılaşılan Problemler (Öğretmen Görüşlerine Dayalı Nitel Bir Araştırma)", *Turkish Studies*, sayı: 10/3, 2015, s. 689.

13 Bahçekapılı, *Yeni Eğitim Sisteminde Seçmeli Din Dersleri*, s. 14.

14 age, s. 57, 63, 84.

öğrencilerin derslerde sıkılmasına yol açtığı¹⁵ ve bunun da derse olan ilgiyi düşürdüğü¹⁶ çalışmadan elde edilen sonuçlar arasındadır.

Ünal & Gündoğdu tarafından yapılan ve “ardışıklık, süreklilik ve bütünlük” bağlamında DKAB ve TDB (İslam I-II) derslerini inceleyen başka bir çalışma, TDB dersini seçen öğrencilerin “arzu edilen bir din eğitimi” yerine, mevcut bilgilerini tekrar eden, neredeyse yeni bir şey söylemeyen, hatta program tekniği ve içerik itibariyle zorunlu DKAB dersinin gerisinde kalan bir dersle karşı karşıya oldukları sonucunu ortaya koymuştur.¹⁷ Bu çalışmaya göre, Lise Temel Dini Bilgiler Programı, Ortaokul Temel Dini Bilgiler Programının %75 oranında tekrarı gibidir.

DKAB öğretmenlerinin seçmeli din derslerine yönelik öz algılarını ölçen Yorulmaz’ın çalışmasına göre, öğretmenlerin %88,7’si hizmet içi eğitime ihtiyaç duyduklarını belirtmekte;¹⁸ seçmeli din derslerinden Kur’an-ı Kerim’i merkeze alan Acuner’in çalışması ise, üst üste üç kez tercih edilmesine rağmen, öğrencilerin yaklaşık üçte birinin Kur’an-ı Kerim okumayı öğrenemedikleri sonucunu ortaya koymaktadır.¹⁹

Türkiye’nin gündemine 2012 yılından itibaren girmiş olması nedeniyle seçmeli din derslerini konu edinen çalışmaların sayısı henüz sınırlı olsa da, yapılan çalışmalar isteğe bağlı din eğitiminin ilk örnekleri olan seçmeli din dersi programlarının beklentileri karşılamaktan uzak olduğuna işaret etmektedir. Seçmeli din derslerinin mahiyeti itibariyle ilgi, istek ve ihtiyaç temelli dersler olduğu; dolayısıyla öğrencilerin bu dersleri kendi ilgi ve istekleri doğrultusunda seçtikleri söylenebilir. Ön kabul olarak dile getirilen bu durum, Gündoğdu tarafından bir araştırmaya konu edilmiş ve “*Seçmeli Din Derslerini Tercih Eden Öğrencilerin Tercihlerini Etkileyen Faktörler*” tespit edilmeye çalışılmıştır. Öğrencilerin ders tercihlerinde etkili olabilecek 15 faktöre yer verilen bu çalışmada, “*Dinimi en güzel şekilde yaşamak istiyorum.*” maddesi en yüksek ortalama değerini (\bar{X} :4,29) alarak öğrencilerin tercihlerini belirleyen en önemli faktör olmuştur. “Oldukça etkili” düzeyinde yer alan ikinci madde ise “*İslam hakkında doğru bilgiler elde etmek istiyorum.*” maddesi olmuştur (\bar{X} :4,23). Bu iki madde bir arada değerlendirildiğinde, araştırmaya

15 age, s. 133, 257.

16 age, s. 16.

17 Ünal, Gündoğdu, “Din Eğitiminde Bütünlük, Ardışıklık ve Süreklilik Sorunu”.

18 Bilal Yorulmaz, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Seçmeli Kuranı Kerim, Hz. Muhammed’in Hayatı ve Temel Dini Bilgiler Derslerine İlişkin Öz Algıları”, *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, c: 11, sayı: 41, 2014, s. 320.

19 Yusuf Acuner, “Öğrencilere Göre Seçmeli Kur’an-ı Kerim Dersi: Artvin İli Örneği”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. c: 5, sayı: 4, 2016, s. 868.

katılan öğrencilerin seçmeli din derslerini tercih etmelerinde *dinlerini en güzel şekilde öğrenme ve bunu hayata geçirme* isteği yattığı görülmektedir. Başka çalışmaların da ortaya koyduğu “yüksek ilgi ve istek”in,²⁰ programlar bazında karşılığını bulması önem arz etmektedir.

Şüphesiz seçmeli din derslerini tercih edenlerin öğrencilerin durumunun tespiti, program geliştirme çalışmaları açısından önemlidir. Ancak bu noktada göz ardı edilmemesi gereken bir diğer husus, tercih etmeyenlerin durumudur. Öğrencilerin seçmeli din derslerini tercih etme nedenlerinin bilinmesi kadar, neden tercih etmediklerinin bilinmesi de yerinde olacaktır. Zira seçmeli din derslerinin tercih edilmeme nedenlerinin belirlenmesi, program geliştirmeden öğretmen yeterliklerine; okul imkânlarından öğretmen/yönetici tutumlarına kadar pek çok konuya ışık tutabilir. Aynı şekilde seçmeli din derslerinin seçilmeme nedenlerinin göz ardı edilmesi, eğitim ve öğretim süreçlerine dair bir dizi eksikliklerin dikkatlerden kaçırılmasına yol açabilir. Ortaöğretim öğrencilerinin seçmeli din derslerini tercih etmeme nedenlerini araştıran bu çalışmanın problemi, öğrencilerin din derslerini tercih etmemelerinde hangi faktörlerin etkili olduğunun tespit edilmesidir.

2. Amaç ve Önem

Bu çalışmada hedeflenen seçmeli din derslerinin tercih edilmemesinde hangi faktörlerin etkili olduğu ve bunların öncelik sırasının ne olduğu sorusuna cevap aramaktadır. Varsa programlardan kaynaklı sorunların tespit edilmesi; böylelikle mevcut programların iyileştirilmesi ve geliştirilmesine katkı sağlamak çalışmanın temel amacıdır.

Seçmeli din derslerinin tercih edilmeme nedenlerinin tespiti, program geliştirme çalışmalarına ışık tutabilir. Seçmeli din derslerinin henüz yeni ve bu alandaki çalışmaların oldukça sınırlı olduğu düşünüldüğünde, yapılan her çalışmanın alandaki gelişim açısından önem arz ettiği söylenebilir. Yapılan çalışmalar genellikle din derslerini tercih eden öğrencilerin durumunu anlamaya dönük olduğundan, tercih etmeyenlere yönelik bir çalışma bu konudaki eksikliğin giderilmesine katkı sağlayabilir.

3. Sayıltılar ve Sınırlılıklar

Araştırma boyunca öğrencilerin, ankette sorulan soruların tümünü tam ve doğru şekilde anladığı, bütün sorulara samimi ve doğru cevaplar verdiği;

20 Meydan, “Din, Ahlak ve Değerler Alanı Seçmeli Derslerinin Öğrenci Görüşleri Doğrultusunda Değerlendirilmesi”, s. 234; Acuner, “Öğrencilere Göre Seçmeli Kur’an-ı Kerim Dersi: Artvin İli Örneği” s. 858.

ayrıca kullanılan istatistiksel tekniklerin maksada uygun olduğu, seçilen örneklemin evreni temsil ettiği varsayılmıştır.

Araştırma Ordu ili evreni, anket formundan elde edilen bilgiler ve ölçme aracının uygulandığı 2016-2017 öğretim yılı ile sınırlıdır.

4. Yöntem

a. Araştırmanın modeli

Tarama modeli, geçmişte ya da halen var olan bir durumu olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan bir araştırma yaklaşımıdır.²¹ Seçmeli din derslerini tercih etmeyen öğrencilerin tercihlerini etkileyen faktörleri tespit etmeye yönelik bu çalışmada, maksada uygun bir model olarak tarama modeli seçilmiştir.

b. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Ordu Büyükşehir Belediyesi sınırları içerisinde yer alan ortaöğretim kurumları oluşturmaktadır. Belirlenen evren içerisinden okulların seçiminin, okul türü çeşitliliğini sağlayacak şekilde yapılmasına dikkat edilmiştir. Dikkat edilen ikinci husus ise diğer derslerin yanında seçmeli din dersleri grupların da olduğu okulların tercih edilmesidir. Ancak böyle bir durum, din derslerini seçmeyen öğrencilerin gerçek durumlarını anlamaya imkân verecektir. Buna göre, hem okul hem de tercih eden/etmeyen çeşitliliğini bir arada bulunduran okullardan oluşan örneklem grubu şöyle oluşmuştur.

Tablo 1: Örneklem Grubunu Oluşturan Okullar ve Öğrenci Sayıları

Sıra no	Okul adı	Öğrenci sayısı
1	Ordu Fen Lisesi / Ünye Fen Lisesi**	195
2	Ordu Lisesi	137
3	Ordu Anadolu Lisesi	137
4	Atatürk Sağlık Mes. ve Tek. Eğitim Anadolu Lisesi	90
Toplam:		559

21 Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 18. Baskı, Ankara: Nobel Yay., 2002, s. 77.

** * Ordu Fen Lisesi (61) ve Ünye Fen Lisesi (134) okul türü birliği nedeniyle toplam denek sayısı üzerinden birlikte değerlendirilecektir.

c. Veri Toplama Aracı

Genel eğilimlerin tespit edilmesi söz konusu olduğunda veri toplamada en etkili araç olarak anket tekniği karşımıza çıkmaktadır.²² Öğrencilerin seçmeli din derslerini tercih etmemelerinde hangi faktör ve eğilimlerin etkili olduğu sorusuna cevap arandığı bu çalışmada da, maksada en uygun teknik olarak anket kullanılmıştır. Bununla birlikte, anketin sınırlayıcı yanlarını ortadan kaldırmak ve öğrencilerin ilave görüş ve katkılarını sağlamak amacıyla anket formunun sonunda ilave bir bölüm oluşturulmuştur. Öğrencilerin yapacağı katkılara bağlı olarak, yapılan bu çalışma nicel hüviyetinin yanında belli oranda nitel bir mahiyet kazanabilme imkânına sahiptir.

Öğrencilerin seçmeli din derslerini tercih etmemelerinde etkili olan faktörleri tespit etmek amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilen anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, öğrencilerin *cinsiyet, okul türü, sınıf seviyesi, akademik durum, aldığı din eğitimi (Kur'an okumayı bilme, ailede din eğitimi alma), rehberlik hizmeti ve tercih ettiği dersler* gibi demografik bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde ise öğrencilerin "Din, Ahlak ve Değerler Grubu" dersleri tercih etmemelerinde etkili olabileceği düşünülen 20 faktöre yer verilmiştir. Bu bölümde, 5'li Likert tipi ölçek kullanılmıştır. Ölçekte "oldukça etkisiz" 1, "etkisiz" 2, "kısmen etkili" 3, "etkili" 4 ve "oldukça etkili" 5 değerlerini almıştır. Verilerin beşli ölçekten elde edilmiş olması nedeniyle bağımsız değişkenler ile arasındaki ilişkiyi açıklayabilecek puan aralıkları şu şekilde belirlenmiştir ($5-1=4/5=0.80$).

Tablo 2: Ölçek Puan Sınırları

Puan Sınırı	Etkililik Düzeyi
0,00-1,79	Oldukça etkisiz
1,80-2,59	Etkisiz
2,60-3,39	Kısmen etkili
3,40-4,19	Etkili
4,20-5,00	Oldukça etkili

22 Oğuz Arı, "Kamuoyu ve Ölçülmesi", *Sosyoloji Konferansları*, 0 (15), 1977, s. 39-48; Çarkoğlu, Toprak, *Değişen Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset*, s. 17.

Son olarak öğrencilerin ölçekte yer alan maddelere en doğru şekilde cevap verebilmelerini temin etmek maksadıyla anket formuna yönerge eklenmiştir. Ayrıca geliştirilen anket formu, dil-anlatım ve kapsam geçerliği açısından incelemeye tâbi tutulmuş ve ihtiyaç duyulan değişiklikler yapılmıştır.

d. Ön Test

Anket geliştirme sürecinde, ön test yapılmasıyla hazırlık aşaması son bulmaktadır.²³ Pilot uygulama, anketin geçerlik ve güvenilirliğinin gözleme dayalı verilerle sorgulandığı bölümdür. Hazırlanan anket taslağı, örneklem grubuyla aynı özellikleri taşıyan öğrencilere uygulanmıştır. Bu yolla elde edilen 137 anket formu ön test için değerlendirmeye alınmıştır. Ön test amaçlı veri toplama çalışmasından sonra *ölçeğin* geçerlik ve güvenilirlik testi aşamasına geçilmiştir. Elde edilen sonuçlar şu şekildedir:

1. Geçerliğe İlişkin Bulgular:

Kapsam Geçerliği: “Ankette yer alan maddeler, ihtiyaç duyulan olgusal ve/veya yargısal verileri kapsamada ve toplamada ne derece yeterlidir?” sorusunun cevabı anketin kapsam geçerliğiyle ilgilidir.²⁴ Kapsam geçerliği hakkındaki kanıtlar istatistiksel olmayıp uzman kanısına dayanır.²⁵ Bu aşamada uzmandan beklenen, testin taslak formunda yer alan maddelerin kapsam bakımından değerlendirilmesidir.²⁶ Bu çerçevede anket formunda yer alan maddeler seçmeli din dersleri okutan tecrübeli Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin görüşüne sunulmuştur. Yapılan değerlendirme sonucunda, geliştirilen ölçeğin kapsam geçerliği şartını sağladığı anlaşılmıştır.

Yapı Geçerliği: Yapı geçerliği, ölçülmek istenen kuramsal yapıya ilişkin belirtilerin doğruluğunun bilimsel olarak gösterilmesi olarak ifade edilebilir.²⁷ Yapı geçerliğini ortaya koyan yollardan biri olan faktör analizi ölçeğe uygulandığında aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

23 Ali Balcı, *Sosyal Bilimlerde Araştırma (Yöntem, Teknik ve İlkeler)*, Pegem Yayıncılık, 6. bs., s. 156. Ankara 2006.

24 Şener Büyükoztürk, “Anket Geliştirme”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*. c. 3, sayı: 2, s. 133-151.

25 Balcı, *Sosyal Bilimlerde Araştırma*, s. 105.

26 Şener Büyükoztürk, *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı* (10. Baskı). Pegem Yayıncılık, 10. bs., s. 168. Ankara 2009.

27 Balcı, *Sosyal Bilimlerde Araştırma*, s. 105.

Tablo 3: Ön Test KMO ve Bartlett's Testi Sonuçları

KMO ve Bartlett's Testi		
Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliğinin Ölçümü		636,
Bartlett's küresellik testi	Yaklaşık ki-kare değeri	650,851
	sd	190
	Önem seviyesi	000,

Uygulamaya katılan gruptan elde edilen verilerin faktör çözümlemesi için uygunluğunu belirlemek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett's testleri uygulanmıştır. KMO testi sonucu **0,636**; Bartlett's testi sonucu ise 650,851 olarak tespit edilmiştir. Bartlett's testi sonucu 0,000 düzeyinde anlamlı çıkmıştır. Elde edilen bulgular faktör analizi yapabilmek için üzerinde çalışılan örneklem büyüklüğünün yeterli, verilerin ise uygun olduğunu göstermektedir.

2. Güvenirlğe İlişkin Bulgular:

Ölçme aracının güvenirlği, ölçme aracındaki bütün soruların birbiriyle tutarlılığını ifade eder.²⁸ Araştırmanın güvenirlk katsayısının belirlenmesinde Cronbach Alfa kullanılmıştır. Cronbach Alfa katsayısı, istatistik temelleri tutarlı ve güvenirlk yapısı en iyi olan katsayı olarak değerlendirilmektedir.²⁹

Tablo 4: Ön Test Güvenirlk Testi Sonuçları

Güvenirlk İstatistikleri	
İç tutarlılık katsayısı	Madde sayısı
730,	20

Güvenirlğe ilişkin olarak yapılmış analizler sonucunda uygulamanın Cronbach Alpha (α) değeri **0,730** olarak tespit edilmiştir. Pilot uygulamalarda Cronbach Alpha (α) *güvenirlk katsayısı* olarak 0,70 değeri, "iyi" kategorisinde değerlendirilmektedir.³⁰

28 Kazım Özdamar, *Paket Programlar ile İstatistik Veri Analizi-1*, Kaan Kitapevi, 4. bs., s. 662, Eskişehir 2002.

29 Ezel Tavşancıl, *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*, Nobel Yayın Dağıtım, 3. bs., s. 152, Ankara 2006.

30 Şener Büyükoztürk vd., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* Pegem Akademi, 21. bs., s. 109. Ankara 2016.

e. Anketin Uygulanması

Bütün hazırlık aşamaları tamamlandıktan sonra anketin uygulama safhasına geçilmiştir. MEB okullarında yapılan araştırmalar izne tabidir.³¹ Araştırmanın örneklem grubu Ordu iline bağlı ortaöğretim öğrencilerinden oluşması sebebiyle izin işlemleri için Ordu Millî Eğitim Müdürlüğüne başvurulmuştur. Gerekli onay^{32*} alındıktan sonra, anket formu belirlenen okullarda uygulanmıştır. Uygulama sonucu oluşan tablo aşağıya çıkartılmıştır.

Tablo 5: Çalışma Grubunun Demografik Özellikleri

Değişken	Çalışma Grubu	n	%
Cinsiyet	Kız	314	56,5
	Erkek	242	43,5
Okul	Ordu Fen Lisesi/ Ünye Fen Lisesi	195	34,9
	Ordu Lisesi	137	24,5
	Ordu Anadolu Lisesi	137	24,5
	Atatürk Sağlık Mes. ve Tek. Eğitim And. Lisesi	90	16,1
Sınıf	9. Sınıf	251	45,0
	10. Sınıf	125	22,4
	11. Sınıf	182	32,6
Başarı Durumu	Her yıl teşekkür/ takdir belgesi alırım.	389	70,3
	Bazen teşekkür/ takdir belgesi alırım.	95	17,2
	Hiç teşekkür/ takdir belgesi almadım.	68	12,3
Kur'an-ı Kerim Okuma Durumu	Kur'an-ı Kerim okumayı biliyorum.	355	64,4
	Kur'an-ı Kerim okumayı bilmiyorum.	195	35,6
Ailede Din Eğitimi Alma Durumu	Aile çevremden dinî bilgiler aldım.	533	97,4
	Aile çevremden dinî bilgiler almadım.	14	2,6
Rehberlik Servisi	Rehberlik servisinden yardım aldım.	168	30,9
	Rehberlik servisinden yardım almadım.	376	69,1
Şube Rehber Öğretmeni	Şube rehber öğretmeninden yardım aldım.	183	33,9
	Şube rehber öğretmeninden yardım almadım.	357	66,1

31 MEB, "Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Okul ve Kurumlarda Yapılacak Araştırma ve Araştırma Destegine Yönelik İzin ve Uygulama Yönergesi", *Tebliğler Dergisi*, 2007, s. 2594.

32 Ordu Valiliğinin 07/03/2015 tarihli ve 2544694 sayılı yazısı.

Tablo 5'e göre, araştırmaya katılan öğrencilerin %56,5'i kız, %43,5'i erkek öğrencilerden oluşmaktadır. Okullara göre dağılımda %34,9 ile Fen Lisesinde okuyan öğrenciler ilk sırada yer almaktadır. Aynı orana sahip iki okul Ordu Lisesi ve Ordu Anadolu Lisesi %24,5 ile temsil edilmektedir. %16,1 ile en düşük pay Sağlık Meslek Lisesi öğrencilerinin olmuştur. Sınıflara göre dağılımda ise en büyük pay dokuzuncu sınıflara aittir (%45). Ardından %32,6 ile on birinci sınıflar, %22,4 ile onuncu sınıflar gelmektedir. Her yıl teşekkür/takdir alanların oranı %70,3, hiç teşekkür/takdir almayan öğrencilerin oranı ise %12,3'tür.

Araştırmaya katılan öğrencilerin yaklaşık üçte ikisinin (%64,4) Kur'an-ı Kerim okumayı bildiği, neredeyse tamamının ise (%97,4) aile çevresinden dinî eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Seçmeli derslerin belirlenmesi sürecinde rehberlik servisinden yardım alanların oranı %30,9, şube rehber öğretmeninden yardım alanların oranı ise %30,1'dir. Bu durum öğrencilerin üçte ikisinden fazlasının tercih dönemlerinde rehberlik hizmeti almadığına işaret etmektedir.

Yapılan araştırma seçmeli din derslerini tercih etmeyen öğrencilerin durumunu anlamaya yöneliktir. Burada yapılması gereken yalnızca öğrencileri başka derslere yönelten faktörleri tespit etmek değil, aynı zamanda öğrencilerin hangi dersleri tercih ettiklerinin de tespit edilmesidir. Öğrencilerden elde edilen verilere göre tercih edilen dersler tablo halinde aşağıya çıkartılmıştır.

Tablo 6 incelendiğinde, araştırmaya katılan okulların seçmeli din dersleri yerine farklı kategorilerden 29 seçmeli ders tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Bu dersler içerisinde 233 öğrenciyle en çok tercih edilen dersin Bilgi ve İletişim Teknolojileri olduğu görülmektedir. Ardından sırasıyla 168 öğrenci ile Beden Eğitimi, 140 ile Diksiyon ve Hitabet ve 99 ile Astronomi ve Uzay Bilimleri gelmektedir. Proje Hazırlama (64), Drama (60) ve Uluslararası İlişkiler (58) dersleri de öğrencilerin en çok tercih ettiği dersler arasında yer almaktadır. Her ne kadar sınıf açılacak sayıya ulaşılmasa bile, öğrencilerin oldukça farklı ilgi alanlarına yönelik dersler tercih ettikleri görülmektedir.

Tablo 6: Çalışma Grubunun Tercih Ettiği Seçmeli Dersler

No	Tercih Edilen Dersler	Tercih Eden Öğrenci Sayısı
1	Bilgi ve İletişim Teknolojisi	233
2	Beden Eğitimi	168
3	Diksiyon ve Hitabet	140
4	Astronomi ve Uzay Bilimleri	99
5	Proje Hazırlama	64
6	Drama	60
7	Uluslararası İlişkiler	58
8	Görsel Sanatlar	38
9	Müzik	33
10	Sosyal Etkinlik	30
11	Dil ve Anlatım	16
12	İngiliz Edebiyatı	15
13	Demokrasi ve İnsan Hakları	13
14	Kimya	13
15	Tarih	12
16	Osmanlı Türkçesi	11
17	Coğrafya	9
18	Matematik	9
19	Fizik	6
20	Edebiyat	6
21	Sağlık Bilgisi	5
22	Bilgi Kuramı	4
23	Psikoloji	4
24	Girişimcilik	3
25	Biyoloji	2
26	Bilim Uygulamaları	2
27	Alman Edebiyatı	2
28	İngilizce	2
29	Sosyoloji	1
Toplam:		1058

f) Verilerin Analizi

Araştırmaya katılan öğretmenlerden elde edilen anket verileri Microsoft Excel ortamında toplanmış, SPSS istatistik paket programı kullanılarak çözümlenmiştir. Araştırmanın bulguları, frekans (f), yüzde (%), ortalama (\bar{X}), standart sapma (s) şeklinde tanımlayıcı istatistikler olarak sunulmuştur.

5. Bulgular ve Yorum

2016-2017 öğretim yılında Ordu iline bağlı beş okulda eğitim gören 559 öğrenci üzerinde gerçekleştirilen araştırma sonucunda, anket formunda yer alan her bir maddenin ortalama puan değeri ve etkililik derecesi tablo halinde aşağıya çıkartılmıştır.

Tablo 7: Seçmeli Din Derslerini Tercih Etmeyen Öğrencilerin Tercihlerini Etkileyen Faktörler ve Puan Ortalamaları

Faktörler	n	\bar{X}	S	Düzye
Okulda aldığım Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersini yeterli görüyorum.	556	4,23	1,38	Oldukça etkili
Kendimi dinî konularda yeterli buluyorum.	558	4,20	1,28	Oldukça etkili
Ailemden/çevremden yeterli dinî eğitim aldım.	559	4,10	1,32	Etkili
Diğer seçmeli dersler daha çok ilgimi çekti.	553	4,06	1,46	Etkili
Üniversitede farklı bir alanda eğitim almak istiyorum.	557	3,44	1,51	Etkili
Din dersinde aynı konuların tekrar edilmesinden sıkıldım.	557	3,21	1,34	Kısmen etkili
Diğer seçmeli derslerde serbest etkinlik yapılıyor.	556	3,09	1,40	Kısmen etkili
Üniversite sınavında din derslerinden yeterince soru çıkmıyor.	557	2,90	1,25	Kısmen etkili
Zayıf olduğum dersleri seçmek istedim.	555	2,82	1,33	Kısmen etkili
Arkadaşlarımla aynı sınıfta olmak istedim.	556	2,65	1,24	Kısmen etkili
Sevdiğim öğretmenlerin derslerini seçmek istedim.	556	2,47	1,20	Etkisiz
Dinî konular ilgimi çekmiyor.	559	2,42	1,10	Etkisiz
Seçmeli din derslerinin içeriği hakkında bilgim yok.	556	2,31	1,06	Etkisiz
Öğretmenlerim başka dersleri tavsiye etti.	556	2,12	1,03	Etkisiz
Din derslerini gereksiz buluyorum.	557	1,98	,910	Etkisiz
Din dersi öğretmeninin olumsuz tutum ve yaklaşımları sebebiyle seçmedim.	555	1,96	,947	Etkisiz
Din derslerinde kendimi mutsuz hissediyorum.	559	1,88	,824	Etkisiz
Hangi dersleri seçeceğime ailem karar verdi.	558	1,81	,746	Etkisiz
Din derslerinde düşük notlar alıyorum.	558	1,80	,764	Etkisiz
Din derslerini seçersem çevremden tepki alacağımı düşündüm.	559	1,63	,633	Oldukça etkisiz

Tablo 7'ye göre, araştırmaya katılan öğrencilerin din derslerini tercih etmemelerinde “oldukça etkili” iki faktörün yer aldığı görülmektedir. Tüm faktörler arasında “Okulda aldığım Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersini yeterli görüyorum.” (\bar{X} : 4,23) ve “Kendimi dinî konularda yeterli buluyorum.” (\bar{X} :4,20) maddeleri elde ettikleri yüksek ortalama değerleriyle seçmeli din derslerinin tercih edilmemesinde “en etkili” iki faktör olmuştur. Temel eğitimden geçen öğrenciler, öğrenim hayatları boyunca 9 yılda 14 saatlik DKAB dersi almaktadırlar. Temel seviyede alınan bu öğretim, alanda uzmanlaşmayı düşünmeyen bir öğrenci için yeterli görülebilir. Bu durumu bir öğrenci şu şekilde ifade ediyor: “Okulda gördüğümüz DKAB derslerinin yeterli olduğunu düşünüyorum. Farklı dersleri görmem gerektiğine inandığım için başka ders seçtim.” (Öğr.160).

Sıralamada “Kendimi dinî konularda yeterli buluyorum.” (\bar{X} :4,20) maddesinin ikinci en yüksek puan değerini almasında öğrencilerin okulda aldıkları DKAB dersi yanında, okul dışında aldıkları dinî eğitimin de önemli rolü olduğu söylenebilir. Bu durum öğrencilerin anket görüşleri bölümüne de yansımıştır. Araştırmaya katılan bir öğrenci “Kur’an okumayı bildiğim ve din hakkında bilgi birikimim olduğu için tercih etmedim. Yaklaşık 9-10 sene Kur’an kursuna gittim. (Öğr.177) derken, bir başkası da “Üç ay tatilde Kur’an kurslarına gidiyorum.” (Öğr.15) demektedir.

Tabloda yer verilen faktörler içerisinde “etkili” düzeyinde 3 madde yer almaktadır. Bu üç madde içerisinde en yüksek ortalama puanı “Ailemden/çevremden yeterli dinî eğitim aldım.” (\bar{X} :4,10) maddesi almıştır. Bu maddenin öğrencilerin tercihlerinde etkili olması doğal karşılanmalıdır. Zira öğrenciler demografik bilgiler bölümünde %97,4 oranında aile çevresinden dinî eğitim aldıklarını dile getirmişlerdir. Bu maddenin, ayrıca yukarıda ele alınan iki maddeyle ilişkilendirilmesi de mümkündür. Aile çevresinden ve yaygın eğitim kurumlarından yeteri kadar dinî eğitim alan ve temel eğitim içerisinde zorunlu DKAB öğretimine tâbi tutulan öğrencilerin kendini dinî bilgiler anlamında yeterli görmesi anlaşılabilir bir durumdur. Bu durum da, öğrencileri kendilerini eksik gördükleri ya da ilgi duydukları başka alanlara yöneltmiş olabilir. “Etkili” düzeyde değer alan “Diğer seçmeli dersler daha çok ilgimi çekti.” maddesi (\bar{X} :4,06) bu anlamda daha anlaşılır hale gelmektedir. Yalnızca aldığı eğitime bağlanamasa da, sahip oldukları dinî eğitimin öğrenciler için diğer dersleri daha ilgi çekici hale getirmiş olabilir. “Bana yeni şeyler katmasını istediğim dersleri seçtim.” (Öğr.324) ve “Uluslararası İlişkiler dersini seçtim. Çünkü başka bir şey öğrenmek istiyordum.” (Öğr.14) ifadeleri de bu yorumu destekler niteliktedir.

Öğrencileri diğer seçmeli dersleri tercih etmeye iten önemli maddelerden birisi de farklı bir alanda eğitim alma isteğidir. “Üniversitede farklı bir alanda eğitim almak istiyorum.” maddesi (\bar{X} :3,44) puan ortalamasıyla “etkili” faktörler arasında yer almıştır. Şüphesiz öğrencilerin ders tercihlerinde kariyer planları önemli bir yer tutar. İlahiyat alanı dışında lisans eğitimi almak isteyen bir öğrencinin, kariyer planlarına uygun seçimler yapması doğaldır.

“Mühendislik, subaylık, astsubaylık ve polislik mesleğini düşündüğüm için seçimlerim farklı oldu.” (Öğr.45)

“Akademik hayatıma katkısı olacak dersleri seçtim.” (Öğr.320)

“Matematik ve fizik seçmemin nedeni, sayısal seçecek olmamdır.” (Öğr.207) görüşleri öğrencilerin kariyer planlarına uygun ders tercihi yaptıklarını göstermektedir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin tercihlerinde “kısmen etkili” olan maddeler incelendiğinde, ilk sırada “Din dersinde aynı konuların tekrar edilmesinden sıkıldım.” (\bar{X} :3,21) maddesi yer almaktadır. Bu maddenin öğrenci tercihlerine etkisi, program geliştirme açısından dikkat çekici görünmektedir. Aslında örgün ve yaygın eğitimdeki “tekrar sorunu” din öğretimine dair literatüre yansıyan en önemli hususlardan birisidir. Öğrenciler, okul öncesi dönemlerden başlayarak gerek örgün gerek yaygın eğitim kurumlarından dinî eğitim ve öğretim almaktadır. Ve bu eğitimin içeriği genelde aynı olmakta ve bu da doğal olarak tekrar sorununa yol açmaktadır. Tekrar sorununun seçmeli din dersleri için de söz konusu olduğu düşünüldüğünde, öğrencilerin ilgilerini çekecek başka derslere yönelmeleri kaçınılmaz olmaktadır. Derslerdeki tekrar sorunu öğrenci görüşlerine şu şekilde yansımıştır:

“Seçmeli din derslerinde yıllardır İslam dini üzerine aynı şeyler anlatıldığı için ilgimi çekmiyor. Mezhepler, diğer dinler ya da İslam dini tarihi dışında yeterli bilgi verilmemesi de seçimlerim üzerinde oldukça büyük etken.” (Öğr.314)

“Okuldaki din dersleri yetersiz ve her sene aynı konular anlatılıyor. Anlatılanlar da genelde bildiğim konular.” (Öğr.98)

Ortaöğretim öğrencilerini seçmeli başka derslere yönelten etkenlerden birisi de “Diğer seçmeli derslerde serbest etkinlik yapılıyor.” (\bar{X} :3,09) düşüncesidir. Anlaşıldığı kadarıyla öğrencilerin bir kısmında seçmeli dersler için “serbest etkinlik” algısı oluşmuş durumdadır. Böyle düşünen öğrencilere göre, diğer

seçmeli derslerde ciddi anlamda ders yapılmamakta, öğrenciler isteklerine uygun bir şekilde keyifli vakit geçirmektedirler. Öğrencilerin zihninde oluşan “diğer derslerdeki serbest etkinlik algısı”, ders işlenen, sınavı olan ve ödev yapılan din derslerinin seçilmesini “kısmen” olumsuz etkilemiş gözükmektedir. “Fazladan ders görüp yazılı olmak istemediğim için seçmedim.” (Öğr.112) ve “Seçmeli din derslerinin ayrıca sınavları ve ödevleri olması.” (Öğr.104) görüşleri de bu durumu anlamaya yardımcı oluyor.

“Üniversite sınavında din derslerinden yeterince soru çıkmıyor.” (\bar{X} :2,90) olması da öğrencileri seçmeli din derslerini tercih etme noktasında “kısmen” olumsuz etkilemiş gözükmektedir. İlk çocukluk döneminden itibaren çeşitli düzeylerde dinî eğitim alan ve bunu da örgün eğitimde DKAB dersiyile destekleyen öğrencilerin, “yeterince soru sorulmayan” bir dersin seçmeli derslerine yönelmedikleri anlaşılmaktadır.

Yukarıda yapılan değerlendirmeler dikkate alındığında, “Zayıf olduğum dersleri seçmek istedim.” (\bar{X} :2,82) maddesi daha anlamlı hale gelmektedir. Zira dinî alanda kendini yeterli gören ve başarılı olan bir öğrencinin, eksiklik hissettiği derslere yönelmesi yerinde bir davranış olarak değerlendirilebilir. “Seçmeli dersleri kendi akademik ilgimize göre veya eksik gördüğümüz konularda yardım almak için seçiyorum.” (Öğr.137) ve “Kimyam kötüydü, geometrim kötüydü.” (Öğr.315) ifadeleri de bu durumu açıklıyor.

Yukarıda ele alınan maddelerin mahiyeti itibarıyla daha çok akademik ve akademik nedenlere bağlı olarak psikolojik faktörleri yansıttığı söylenebilir. Ancak “Arkadaşlarımla aynı sınıfta olmak istedim.” (\bar{X} :2,65) maddesi arkadaşlık bağlamında çevresel etkiye işaret etmektedir. Arkadaşlarıyla “aynı sınıfta olma” isteği, bazı öğrenciler için diğer derslere yönelmede “kısmen etkili” olmuş gözükmektedir.

Tablo 7 incelendiğinde, anket formunda yer verilen 10 maddenin öğrencilerin tercihlerine bir etkisinin olmadığı anlaşılmaktadır. Bunlardan dokuz tanesi “etkisiz” düzeyinde değer alırken, bir tanesi “oldukça etkisiz” düzeyde kalmıştır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin tercihlerinde “etkisiz” olduğu görülen maddeler incelendiğinde, ilk iki sırada “Sevdiğim öğretmenlerin derslerini seçmek istedim.” (\bar{X} :2,47) ve “Dinî konular ilgimi çekmiyor.” (\bar{X} :2,42) maddeleri gelmektedir. Ancak seçmeli dersler bağlamında dikkat çeken husus, öğrencilerin seçmeli dersler noktasında yeterince bilgilendirilmediği verisidir. “Seçmeli din derslerinin içeriği hakkında bilgim yok.” maddesi elde ettiği (\bar{X} :

2,31) ortalamayla etkisiz düzeyde kalsa da, araştırmaya katılan öğrencilerin %69,1'inin rehberlik servisinden, %66,1'inin de şube rehber öğretmenlerinden bilgilendirme ve rehberlik almadığını söylemesi dikkat çekicidir. Derslerin içeriği hakkında bilgilendirme eksikliği, öğrencileri hatalı ders seçimine, bunun sonucunda da seçtiği ders konusunda memnuniyetsizliğe götürebilmektedir. Bu durum, öğrencilerin görüşlerine şu şekilde yansımıştır:

"Seçmeli dersler hakkında bilgi verilmedi. Seçtiğim dersten hiç memnun değilim." (Öğr.151)

"Öğretmenlerimiz seçmeli dersler hakkında bize bilgi vermedi. Bilinçli bir şekilde tercih yapmadım. Şu anki seçmelimi de sevmiyorum. Din ile ilgili bir seçmeli derste olmak isterdim." (Öğr.170)

"Aslında astronomi dersinde gökyüzünü inceleyeceğimizi düşünmüştüm. Ama keşke Hz. Muhammed'in Hayatı dersini alsaydım. Hem Hz. Muhammed'i öğrenmek istiyorum hem de öğretmenini çok seviyorum." (Öğr.241)

"Kuran veya diğer din derslerini seçmediğim için pişmanım." (Öğr.240)

Öğrenciler seçmeli dersler konusunda yeteri kadar bilgilendirme almasalar da, kimi öğrencilerin seçmeli din dersleri yerine başka derslere yönlendirildikleri anlaşılmaktadır. *"Öğretmenlerim başka dersleri tavsiye etti."* maddesinin elde ettiği (\bar{X} :2,12)'lik ortalama yanında, öğrenci görüşleri başka derslere yönlendirmeye açık bir şekilde işaret etmektedir:

"Öğretmenlerimizin yönlendirmesiyle üniversite sınavlarına biraz daha çok yardımda bulunabilecek dersleri seçiyorum." (Öğr.155)

"Müdür yardımcımızın ders hakkında verdiği bilgiler öncülüğünde seçmeli ders seçimi yaptım." (Öğr.136)

"Rehber öğretmenimizin zorla bu dersleri seçtirmesi" (Öğr.84)

Bu bölümde sırasıyla *"Din derslerini gereksiz buluyorum."* (\bar{X} :1,98), *"Din dersi öğretmeninin olumsuz tutum ve yaklaşımları sebebiyle seçmedim."* (\bar{X} :1,96), *"Din derslerinde kendimi mutsuz hissediyorum."* (\bar{X} :1,88), *"Hangi dersleri seçeceğime ailem karar verdi."* (\bar{X} :1,81) maddeleri de öğrencilerin

kararlarında belirgin bir etkiye sahip görünmemektedir. “*Din derslerinde düşük notlar alıyorum.*” (\bar{X} :1,80) maddesi de elde ettiği düşük ortalama değeriyle istatistiksel olarak öğrencilerin tercihlerinde bir etkiye sahip görünmese de kimi öğrencilerin kararlarına etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmaya katılan bazı öğrenciler düşük not ya da başaramama kaygısıyla seçmeli din derslerini tercih etmediklerini dile getirmektedirler.

“*Bu tür derslerde zorlanacağımı düşündüğüm için seçmedim.*” (Öğr.17)

“*Din derslerinde sınavlar ağır olduğu için seçmedim.*” (Öğr.270)

“*Arapça bilmediğimden, zorlanacağımı düşündüm.*” (Öğr.294)

Bu noktada işaret edilmesi gereken başka bir husus ise gerek elde ettiği düşük ortalama gerekse öğrenci görüşlerine yansımamış olması, öğretmenlerin tutumlarına dair bir olumsuzluğun olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte, öğretmenlerin meslekî yeterliği konusunun ya da dersin işleniş biçiminin kimi öğrencilerin seçmeli ders kararlarını din dersleri açısından olumsuz etkilediği söylenebilir.

“*Seçmeli Hz. Muhammed’in hayatı dersine ilk dönem giren öğretmeni-mizi yeterli bulmadığım için girmek istemedim.*” (Öğr.68)

“*Öğretmenlerin biraz daha eğlenceli anlatmasını isterim.*” (Öğr.53)

“*Seçmememin asıl nedeni dersin yeteri kadar faal olmamasıdır. Yani dolu dolu geçmeyen bir ders. Ve her derste olduğu gibi bu derste de öğrenciler monoton.*” (Öğr.295)

Anket formunda yer verilen maddelerden yalnızca bir tanesi, öğrencilerin tercihlerinde “oldukça etkisiz” kalmıştır. “*Din derslerini seçersem çevremden tepki alacağımı düşündüm.*” (\bar{X} :1,63) maddesi, elde ettiği en düşük ortalama puan değeriyle öğrencilerin tercihinde herhangi bir etkiye sahip olamamıştır. Bu durum da, araştırmaya katılan öğrencilerin çevre baskısı nedeniyle değil, ilgi ve ihtiyaçları doğrultusunda tercih yaptıklarını göstermektedir.

Yukarıda ele alınan konular anket formunda yer verilen maddelerin ve bu maddeleri destekleyen öğrenci görüşlerinin değerlendirmesi şeklindeydi. Anket formları üzerinde yapılan inceleme sonucunda, her ne kadar anket

formunda yer verilmese de öğrencilerin tercih durumlarını etkileyen başka faktörlerin olduğu anlaşılmıştır. Bu bölümde son olarak anket formunun sonunda yer alan öğrenci görüşlerine yansıyan etkilere değinilecektir.

Başörtüsü ve abdest zor(unlu)luğu: Kur'an dersinin yapısı gereği abdest alma ve kız öğrenciler için başörtüsü takma zorunluluğunun kimi öğrencilerin kararlarını olumsuz şekilde etkilediği anlaşılmaktadır. *"Mesela Kur'an dersinde kız olduğumuz için okulda başımızı kapatmış olmamız, abdest almamız gerekiyor. Bu da okul ortamında mümkün olmuyor. (Öğr.262)*

Seviye farklılığı: Özellikle Kur'an dersleri farklı seviyedeki öğrencilerin aynı anda ders almasını gerektirebilmektedir. Bu da ileri seviyede Kur'an bilgisine sahip öğrencilerin derste sıkılmasına neden olabilmektedir. Bu durumdaki bir öğrenci, dersten istediği faydayı elde edememektedir. *"Ve dersi seçenler aynı seviyede değil. Bazen bu yüzden sıkılıyorum. Daha çok şey öğrenme ihtiyacı duyuyorum." (Öğr.262)*

Ders yeter sayısının oluşmaması: Ders açılabilmesi için öğrenci yeter sayısına ulaşamamasının da bazı öğrencilerin seçmeli din dersi alamamasında etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

"Kur'an-ı Kerim'i seçtim ama bu sene sınıf açılmadı, o yüzden gidemedim." (Öğr.144)

"Temel dini bilgiler seçtim ama ders açılmadı." (Öğr.95)

"Aslında Kur'an-ı Kerim'i seçtim ama beni astronomiye attılar." (Öğr.223)

Seçme hakkının kalmaması: MEB Talim ve Terbiye Kurulu hangi seçmeli dersin kaç defa ve kaç saat alınabileceğini gösteren çizelgeler yayımlamaktadır. Bu durum bazı seçmeli derslerin tekrar seçimine mâni olmaktadır. Bu da öğrenci görüşlerine yansımış gözükmemektedir. *"Lise öğrenimim boyunca her seçmeli dersi bir kere seçebildiğim için seçmedim. Çünkü dokuzuncu sınıfta bu hakkı kullandım." (Öğr.110)* Ancak bu değerlendirmeyi yapan öğrencinin hangi derslerin kaç defa seçilebileceği ile ilgili olarak yeteri kadar bilgilendirilmediği anlaşılmaktadır.

Tek yönlü din öğretiminin yapılması: Seçmeli din derslerinin tercih edilmemesinde bir etken olarak "tek yönlü din öğretimi" yapılması da gerekçe olarak gösterilmektedir. Kimi öğrenciler, din konusunun yalnızca İslam dini

üzerinden ele alındığını düşünmektedir. Bu da öğrenci görüşlerine olumsuz bir etken olarak yansımıştır.

“Okullarda din derslerinin yalnız “İslam” üzerinden olmasını rahatsız edici buluyorum. Din bireysel bir seçim, inanç değeri olup “ders” başlığına sığmayacak güçlü konulardandır. Din bir çeşit duygusal kâinat analizidir.” (Öğr.255)

“Din Kültürü dersinde din kültürleri değil İslam kültürü anlatılmakta.” (Öğr.219)

“Okullarda tarafsız din eğitimi verilmediğini düşünüyorum. Her dini öğrenmeliyiz.” (Öğr.171)

“Neden sadece Müslümanlık” (Öğr.19)

Rahatlatıcı dersler seçme isteği: Öğrenciler orta öğretim hayatları boyunca zorunlu dersler kategorisinden pek çok ders almaktadırlar. Okul türüne bağlı olarak ağırlıkları değişse de, sayısal ve sözel pek çok ders almak durumunda kalan öğrenciler, seçmeli dersler konusunda rahatlatıcı dersler seçme yoluna gidebilmektedirler. Pek çok zorunlu ders yanında yine sınav, ödev ve uygulamaları olan seçmeli din derslerini seçmek kimi öğrenciler için cazip gelmemektedir. Bunun yerine beden eğitimi, bilgi ve iletişim teknolojileri ve sosyal etkinlik gibi dersleri seçerek “rahat bir nefes almak” isteyen öğrenciler olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum öğrenci görüşlerine şu şekilde yansımıştır.

“Derslerden uzaklaşmak ve rahatlamak.” (Öğr.286)

“Kesinlikle beden eğitimi istiyorum, çünkü sportif faaliyetlerim artıyor.” (Öğr.258)

“Dört ders beden daha cazip geldi.” (Öğr.71)

“Seçmeli dersimin beden olmasını istiyorum. İki ders beden yetmiyor. O zaman okul çekilmez hale geliyor, okula gelesim gelmiyor.” (Öğr.257)

“Eğlenceli dersler seçmeye çalıştım. Sonuçta boş zamanlarımızda eğlenmek hakkımız.” (Öğr.254)

6. Sonuç ve Öneriler

Cumhuriyet tarihine bütüncül bir şekilde bakıldığında, 2012 yılının Türkiye’de din eğitimi açısından bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. Bu tarihten itibaren varlığı hep bir tartışma konusu olan din derslerinin, zorunlu öğretiminin yanı sıra seçmeli olarak da tercih edilebilme imkânı doğmuştur.

Katı ulus-devlet anlayışlarının kırılarak, insanı merkeze alan yaklaşımların güç kazanması, eğitim politikaları ve uygulamalarını da etkilemeye başlamıştır. Bunun Türkiye’deki örneği olarak zorunlu öğretim programlarının yanında, öğrencilerin ilgi, istek ve istidatlarına bağlı olarak tercih edilebilen geniş seçmeli ders yelpazesi gösterilebilir.³³ 2012 yılında yayımlanan haftalık ders çizelgeleri incelendiğinde, çok farklı ilgi ve yeteneğe hitap eden pek çok sayıdaki dersin çizelgede yer aldığı görülmektedir. Bu dersler arasında “din, ahlak ve değerler” grubu içerisinde yer alan Kur’an-ı Kerim, Hz. Muhammed’in Hayatı ve Temel Dinî Bilgiler dersleri de bulunmaktadır.

İsteğe bağlı din eğitiminin ilk örnekleri olarak kabul edebileceğimiz bu dersler, dikkatleri derslerin varlığından niteliği sorununa çevirmiştir. Zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi yanında seçmeli din derslerini tercih eden bir öğrencinin, derslerden beklentisini ne oranda karşılayabildiği önem kazanmaktadır. Henüz sayıları sınırlı olsa da, yapılan araştırmalar beklentilerin istenen düzeyde karşılanamadığına işaret etmektedir. Dersten beklentilerin yeterince karşılanmaması, derse olan ilginin de azalması gibi bir sonuç doğurabilmektedir.³⁴ Aldığı DKAB dersi yanında seçmeli din derslerini de tercih etmesi ön bir kabulle öğrencilerin kendilerini dinî yeterlikler anlamında geliştirmek istediği şeklinde yorumlanabilir. Ancak öğrencilerin seçmeli din derslerini tercih nedenlerinin araştırmalara dayalı olarak tespit edilmesi, program geliştirme çalışmaları açısından faydalı sonuçlar doğurabilir. Bu maksatla Gündoğdu tarafından yapılan “*Seçmeli Din Derslerini Tercih Eden Öğrencilerin Tercihlerini Etkileyen Faktörler*” isimli çalışmada, öğrencilerin temelde “*İslam dinini en güzel şekilde öğrenmek ve yaşamak*” amacıyla din derslerine yöneldikleri anlaşılmaktadır. Program geliştirme süreçlerinde şüphesiz bu veriler dikkate alınmalıdır. Ancak burada dikkatlerden kaçırılmaması gereken nokta, seçmeli din derslerini tercih etmeyenlerin durumudur. Varsa programlardan kaynaklı sorunların tespiti, en doğru şekilde öğrencileri görüşlerinin dikkate alınmasıyla mümkün olacaktır. Bu çalışmanın temel amacı da “*Seçmeli Din Derslerini Tercih Etmeyen Öğrencilerin Tercihlerini Etkileyen Faktörler*”in ve bunların öncelik sırasının tespit edilmesidir.

33 Gündoğdu, “Seçmeli Din Derslerini Tercih Eden Öğrencilerin Tercihlerini Etkileyen Faktörler (Ordu İli Örneği)”, s. 122.

34 Bahçekapılı, *Yeni Eğitim Sisteminde Seçmeli Din Dersleri*, s. 16.

2016-2017 öğretim yılında Ordu İline bağlı beş farklı okulda öğrenim gören 559 öğrenci üzerinde tarama modeli ve anket tekniğiyle gerçekleştirilen araştırmada din eğitimi açısından dikkate alınması gerek önemli sonuçların ortaya çıktığı söylenebilir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, öğrencilerin seçmeli din derslerini tercih etmemesinin en önemli nedeni, “dinî bilgiler” bakımından kendilerini yeterli görmeleridir. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında öğrencilerin gerek aile çevresi gerekse de yaygın ve örgün eğitim kurumlarından edindikleri bilgilerin oldukça etkili olduğu söylenebilir.

Öğrencileri farklı seçmeli derslere yönelten en önemli faktörlerden biri de, din ve ilahiyat alanı dışında lisans eğitimi almak istemeleridir. Bireysel anlamda aldığı dinî eğitimi yeterli gören bir öğrencinin, akademik kaygılarla uzmanlaşmak istediği alandaki seçmeli derslere yönelmesi yerinde görülebilir. Ancak program geliştirme açısından dikkate alınması ve üzerinde durulması gereken nokta, öğrencilerin din derslerinde aynı konuların tekrar edilmesinden dolayı duyduğu isteksizlik. Aynı konuların kısmen değişik halleriyle hemen hemen her öğretim seviyesinde tekrar ediliyor olması, öğrencilerin seçmeli din derslerini tercih etmelerinde olumsuz bir etkiye sahip görünmektedir. Din öğretimindeki tekrar sorunu başka çalışmaların da dile getirdiği önemli sorunlardan bir tanesidir.³⁵

Araştırmadan anlaşıldığına göre, öğrencilerin zihninde oluşan başka derslerde -ciddi anlamda- ders yapılmadığı algısı, onları sınav ve ödevleri olan seçmeli din derslerine yönelmekten kaçırdırılmış gözükmektedir. Ayrıca üniversite sınavında DKAB dersinden yeterince soru çıkmaması da, öğrencilerin tercihini olumsuz yönde etkileyen faktörler arasındadır. Bu iki bulgu, Bahçekapılı'nın bulguları ile örtüşmektedir.³⁶

Öğrencilerin tercihlerini yaparken “eksik ve zayıf oldukları” dersleri seçme eğiliminde oldukları görülmektedir. Arkadaşlarıyla aynı sınıfta olmak için farklı derslere yönelen öğrencilerin de olduğu anlaşılmaktadır. Bu sonuç, Bahçekapılı'nın ders seçiminde aile etkisine işaret eden bulgusunun³⁷ aksine arkadaş faktörünü öne çıkarmaktadır.

35 Kaymakcan vd., *Seçmeli Din Eğitimi Dersleri İnceleme ve Değerlendirme Raporu*, s. 79; Bahçekapılı, *Yeni Eğitim Sisteminde Seçmeli Din Dersleri*, s. 57, 63, 84; Meydan, “Din, Ahlak ve Değerler Alanı Seçmeli Derslerinin Öğrenci Görüşleri Doğrultusunda Değerlendirilmesi”, s. 24; Ünal, Gündoğdu, “Din Eğitiminde Bütünlük, Arzıksızlık ve Süreklilik Sorunu”; Meydan, “Din, Ahlak ve Değerler Alanı Seçmeli Derslerinde Karşılaşılan Problemler”, s. 689.

36 Bahçekapılı, *Yeni Eğitim Sisteminde Seçmeli Din Dersleri*, s. 249.

37 Bahçekapılı, *Yeni Eğitim Sisteminde Seçmeli Din Dersleri*, s. 248.

Yukarıdaki maddeler araştırmada belirlenen etkililik düzeyi açısından öğrencilerin tercihlerini çeşitli düzeylerde etkileyen faktörlere işaret etmektedir. Her ne kadar “etkili” düzeyde yer almasa da, kimi öğrencilerin sevdiği öğretmenlerin derslerini tercih etmek, dinî konuların ilgi çekici olmaması, seçmeli din derslerinin içeriği hakkında bilgi sahibi olmama, öğretmenlerin başka derslere yönlendirmesi, din derslerini gereksiz bulma, din dersi öğretmenlerinin olumsuz tutum ve yaklaşımları, din dersinde kendisini mutsuz hissetme, ailenin başka derslere yönlendirmesi, din derslerinden düşük notlar alma, çevre baskısı gibi faktörler nedeniyle değişen oranlarda seçmeli din derslerini tercih etmedikleri görülmektedir. Öğrencilerin seçmeli din derslerinin içeriği hakkında bilgi sahibi olmaması rehberlik eksikliğine işaret etmektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerin %60’ından fazlası, gerek rehberlik servisinden gerekse şube rehber öğretmeninden rehberlik desteği almadığını dile getirmektedir. Araştırmanın ortaya koyduğu bilgilendirme ve rehberlik eksikliği Bahçekapılı’nın bulgularıyla örtüşmektedir.³⁸

Anket formunda yer verilmeyen ancak öğrenci görüşleri bölümünde dile getirilen hususlardan anlaşıldığına göre, Seçmeli Kur’an-ı Kerim dersi için başörtüsü takma ve abdest alma zor(unlu)luğu, sınıflardaki seviye farklılıkları, ders yeter sayısının sağlanamaması, dersi seçme hakkının kalmaması ve tek yönlü eğitim yapılıyor olması gibi nedenlerle seçmeli din derslerini tercih etmeyen öğrencilerin olduğu anlaşılmaktadır. Sınıflardaki seviye farklılıkları sorunu, Meydan’ın da tespitleri arasındadır.³⁹

Sonuç olarak söylemek gerekirse, araştırmaya katılan öğrencilerin seçmeli din derslerini tercih etmemesinde, dinî bilgiler açısından kendilerini yeterli bulmak ve farklı bir alanda lisans eğitimi almak gibi akademik faktörler ve kaygılar etkilidir. Öğrencilerin din derslerini tercih etmemesinde dine ve din derslerine yönelik olumsuz tutum gibi psikolojik faktörlerden söz edilemez. Çevresel faktörler açısından bakıldığında ise ders tercihinde aile etkisi yerine arkadaş etkisi dikkat çekmektedir.

Din eğitimi açısından bakıldığında çalışmanın ortaya koyduğu en önemli sonuç, din derslerindeki “tekrar sorunu”dur. Din derslerinde aynı konuları görmekten sıkılan öğrencilerin, ilginç buldukları başka derslere yöneldikleri anlaşılmaktadır. Bununla birlikte derslerin içeriği ve tercih usulleri hakkında

38 Bahçekapılı, *Yeni Eğitim Sisteminde Seçmeli Din Dersleri*, s. 250-251.

39 Meydan, “Din, Ahlak ve Değerler Alanı Seçmeli Derslerinde Karşılaşılan Problemler”, s. 684.

yeterince bilgi verilmemesi de öğrencilerin ders tercihlerini olumsuz etkilemiş gözükmektedir.

Araştırmadan elde edilen bulgular ışığında şu öneriler getirilebilir:

1. Din eğitiminde “ardışıklık ve bütünlük” bağlamında zorunlu DKAB dersi ile seçmeli dersler arasındaki tekrarların ortadan kaldırılarak özellikle seçmeli din derslerinde öğretimden çok eğitim yapılması, konuların hayata dönük olması esas alınmalıdır.
2. Öğrenciler seçmeli din derslerinin içeriği ve kaç kez seçilebileceği hakkında yeterince bilgilendirilmelidir.
3. Seçmeli Kur’an-ı Kerim dersinde sınıflar oluşturulurken sınıf seviyesi değil, öğrencinin bilgi seviyesi dikkate alınmalıdır.
4. Seçmeli din derslerinde öğretmen yeterlikleri ve tutumları dikkate alınmalıdır.

Kaynakça

- Acuner, Y. (2016). Öğrencilere Göre Seçmeli Kur’an-ı Kerim Dersi: Artvin İli Örneği, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. c. 5, sayı: 4, s. 850-871.
- AİHM, (2007). Hasan ve Eylem Zengin /Türkiye Davası Kararı, Başvuru No: 1448/04, Strasbourg.
- Bahçekapılı, M. *Yeni Eğitim Sisteminde Seçmeli Din Dersleri*, İlke Yayınları, İstanbul 2013.
- Balcı, A. *Sosyal Bilimlerde Araştırma* (6. Baskı), PegemA Yayıncılık, Ankara 2006.
- Bilgin, B. & Selçuk, M. *Din Öğretimi* (4. Baskı), Gün Yayıncılık, Ankara 1999.
- Büyüköztürk, Ş. Anket Geliştirme, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*. c. 3, s. 2, s. 133-151, 2005.
- Büyüköztürk, Ş. *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı* (10. Baskı), Pegem Akademi, Ankara 2009.
- Büyüköztürk, Ş. vd. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (21. Baskı), Pegem Akademi, Ankara 2016.
- Çarkoğlu, A. & Toprak, B. *Değişen Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset*. TESEV Yayınları, İstanbul 2006.
- ERG, *Türkiye’de Din ve Eğitim*. İstanbul 2011.
- ERG, *Eğitim İzleme Raporu*. İstanbul 2012.
- Gündoğdu, Y. B. Seçmeli Din Derslerini Tercih Eden Öğrencilerin Tercihlerini Etkileyen Faktörler (Ordu İli Örneği), *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. c. 15, sayı: 2, 2015, s. 121-155, 2015.
- Karasar, N. *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (19. Baskı), Nobel Yayınları, Ankara 2009.
- Kaymakcan, R. vd., *Seçmeli Din Eğitimi Dersleri İnceleme ve Değerlendirme Raporu*. Çınar Basım Yayın, İstanbul 2013.
- MEB, “Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Okul ve Kurumlarda Yapılacak Araştırma ve Araştırma Desteğine Yönelik İzin ve Uygulama Yönergesi”, *Tebliğler Dergisi*, s. 2594, 2007.

- MEB. *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu* Devlet Kitapları, Ankara 2010a.
- MEB, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*, Devlet Kitapları, Ankara 2010b.
- Meydan, H., Din, Ahlak ve Değerler Alanı Seçmeli Derslerinin Öğrenci Görüşleri Doğrultusunda Değerlendirilmesi, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 40, s. 219-250, 2013.
- Meydan, H., Din, Ahlak ve Değerler Alanı Seçmeli Derslerinde Karşılaşılan Problemler (Öğretmen Görüşlerine Dayalı Nitel Bir Araştırma), *Turkish Studies*. s. 10/3, s. 673-694, 2015.
- Arı, O., Kamuoyu ve Ölçülmesi, *Sosyoloji Konferansları*. 0 (15), s. 39-48, 1977.
- Özdamar, K., *Paket Programlar ile İstatistik Veri Analizi-1* (4. Baskı). Eskişehir: Kaan Kitabevi, 2002.
- Şaşmaz, A. vd. *Türkiye’de Din ve Eğitim*. İstanbul: Eğitim Reformu Girişimi, 2011.
- Tavşancıl, E. *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi* (3. Baskı), Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2006.
- Ünal, Y. & Gündoğdu, Y. B., Din Eğitiminde Bütünlük, Ardışıklık ve Süreklilik Sorunu (Zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ve Seçmeli Temel Bilgiler Dersi Örneği). V. Din Şurasında sunulan tebliğ, 2014.
- Yorulmaz, B., Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Seçmeli Kur’anı Kerim, Hz. Muhammed’in Hayatı ve Temel Dini Bilgiler Derslerine İlişkin Öz Algıları, *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*. c. 11, sayı: 41, s. 301-324, 2014.
- Yurdagül, H.. Ölçme Kuramı ve Güvenirlik Katsayıları. <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~yurdugul/3/indir/Guvenirlik.pdf>, Erişildi: 27-06-2009, 2009.